

אמרה זו של אמדאו דה פראדו הרופא-המשורר-פילוסוף בספרו של פסקל מרסיה 'רכבת לילה לליסבון', מבטאת נכוחה את המצב ואת הנחוץ למערכת האקדמית בישראל.

הרקע לחוק המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) 1958 שיזם בן-גוריון להקניית עצמאות כלכלית ומנהלית לאוניברסיטאות ראוי שייחקר באופן מעמיק. האם בשורש הרעיון עמדה תמימות או ערמומיות האיש. ברי כי כל מערכת ממוסדת ללא ביקורת חיצונית סופה להשחתה. מערכת אקדמית הנהנית מביטחון כלכלי וחופש ביטוי, אמונה לטעון כנגד עוולות השלטון. היא אמורה לשמש מראה לחברה תקינה. שחיתות פנימית תשתק קולה של מערכת זאת שמא ערוותה תיגלה. ספק אם בן-גוריון לא יד אמיתות אלה. היסטוריית השתיקה של המערכת האקדמית כנגד עוולות ושחיתות שלטונית בישראל מעידה על כך.

לאחרונה עקב יוזמות ממשלתיות לנער את המערכת האקדמית מתרדמתה ולהביא להתייעלות בניצול סכומי עתק מכספי ציבור המושקעים באוניברסיטאות, הנהלות האוניברסיטאות ובעלי עניין אחרים מהלכים אימים בממשלה ובציבוריות הישראלית מפני אבדן ופגיעה כביכול במחקר האקדמי. האוניברסיטאות מבקשות לשמר את ההתנהלות הפנימית הקלוקלת שהתפתחה בהן ואשר התבטאה בדו"חות חריפים של מבקר המדינה, וממשיכות לשים ללעג את חוק חופש המידע המחייב שקיפות ענייניהן הכלכליים. המושג "חופש אקדמי" שמהותו החופש של חבר סגל במוסד אקדמי לחשוב ולהביע דעות ורעיונות ללא התערבות חיצונית, מזמן איבד את משמעותו האמיתית. החופש האקדמי משמש עלי תאנה לפעולות כלכליות לא אתיות עד פליליות באוניברסיטאות. לנוכח כך, דרישות האוניברסיטאות לתמיכה ציבורית והגדלת תקציביהן אינן אלא עזות מצח גרידא. הגישה של "תנו עוד" של המערכת האקדמית בישראל היא מן התכונות המאפיינות של מערכות ממוסדות, שמרניות, עם טפיחה עצמית על השכם, שטרם הפנימו את השינויים שחלו בחברה המודרנית הגלובאלית. לא בכדי השביתה האחרונה והארוכה של חברי הסגל הבכיר נסובה אודות ענייני השכר ותו לא, בעוד הם יכולים לקבל תוספות שכר של עד 90% ממשכורתם.

קל, נוח ואולי אופנתי להטיל את האחריות למצבה העגום של המערכת האקדמית על הממשלה ולתרץ זאת בבעיות תקציביות. בהתנהלותם הנוכחית של הנהלות האוניברסיטאות, הנהלות קרנות המחקר, והוועדה לתכנון ותקצוב (ות"ת) שום תקציב לא יכול להבטיח הצטיינות ראויה של המערכת האקדמית והמחקרית בישראל. להתנהלות זאת שתי פנים - ערכית וחומרית. מאז ומעולם האוניברסיטאות נחשבו, בעיני הציבור, ובצדק, כגופים ציבוריים הפועלים על בסיס ערכי ללא מטרת רווח. כוחן היה בהקניית הידע, שמצוינותו נובעת מן המחקר האקדמי. התנהלות ערכית זו פשטה רגל מזמן והנהלות האוניברסיטאות הפכו את השיקולים הכלכליים לעיקר מעייניהם. נטיית הלב היא לחקות אוניברסיטאות אמריקניות פרטיות להשגת עצמאות כלכלית. לשם כך צומצמו ואף בוטלו מחלקות "לא רווחיות", בעיקר במדעי הרוח והחברה, והוקמו גופים ניהוליים "מושכי תקציבים" בדמות מוסדות למחקר מתקדם, אף אם ריקים מתוכן. גישות אלה בתוך האוניברסיטאות גרמו לירידה בחשיבות ההוראה כמטרה העליונה, ולראיה השימוש החוזר ונשנה במונח "אוניברסיטאות המחקר". אכן ההוראה מהווה מדד זניח במתן הקביעות והקידום של חברי הסגל האקדמי באוניברסיטאות, מדיניות שבהכרח הובילה לבינוניות ברמת ההוראה האקדמית.

האינטרס הציבורי האמור לחייב את הממשלה לדרוש מכסימום של פעילויות הוראה ומחקר עבור מינימום של תמיכה כספית ציבורית נמצאת בהתנגשות עם גישת הנהלות האוניברסיטאות הרואות בהיפוך השניים: מכסימום תקציב עבור מינימום הוראה ומחקר. כעדות לגישה זו של האוניברסיטאות, בנוסף ל-15 עד 40% תקורה הנגבית מתקציבי המחקר, אחוז ניכר נוסף (כ-30% בהערכה זהירה) מתקציבי המחקר מהקרנות הציבוריות, אשר במקור אינם מיועדים לשמש כשכר או כהטבה, משנים את ייעודם בתוך האוניברסיטאות לתקציבים אישיים ובכך מחטיאים את מטרתם. תקציבים אלה משמשים להטבות מסוגים שונים, ומנוצלים אף לאחר היציאה לגמלאות. להנהלות קרנות המחקר הציבוריות, המאוישות

בחברי הסגל, אין הכלים והרצון להתחקות אחר השימוש האמיתי שנעשה בכספי תקציבי המחקר באוניברסיטאות ובמכוני המחקר.

מדיניות זאת של האוניברסיטאות לעודד גיוס תקציבי מחקר ושל הנהלות קרנות המחקר להתעלם מהשימוש האמיתי שנעשה בתקציבים אלה גרמו גם ליצירת קבוצות אינטרסים השולטות בקרנות המחקר בסגנון של חבר מביא חבר (ואף נעות בתוכן בסגנון של כסאות מוסיקליים) ולהתנהלות לא-תקינה שלהן במימון הצעות המחקר. כתוצאה מכך אנו עדים לתחרות פרועה שמתנהלת להשגת תקציבי המחקר ולמקרים בהם החוקרים מגישים וזוכים בהצעות מחקר כלל לא בתחום התמחותם. כאשר הצעות המחקר ממומנות על בסיס יחצני ולא ערכי, הדרך לבינוניות המחקר המדעי קצרה ביותר. למרבה הצער רוב חברי הסגל מודעים למצב הקיים אך חוששים להביע את הסתייגויותיהם בפומבי. בהקשרים אלה, דרישת האוצר לשקיפות תקציבית של המערכת האקדמית חיונית ביותר ויכולה רק לעודד מימון ערכי ובכך להועיל לאיכות המחקר האקדמי.

חוסר השקיפות גם בנושאי הענקת הקביעות והקידום לחברי הסגל האקדמי הינו גורם נוסף ליצירת אווירה של פחדנות, חשש מפני התנכלות, וחשבונות אישיים, ומכאן לשיתוק הפרטים במערכת לתת ביטוי לגישות אחרות, שונות ואך מנוגדות להתנהלות הנוכחית במערכת האקדמית ובקרנות המחקר. אין מצב זה שונה מדיקטטורה בה הפרטים חוששים להביע את דעתם האמיתית שמא יבולע להם.

בריחה מבינוניות והשגת מצוינות אמיתית בהוראה ובמחקר אפשריים רק כאשר המערכת האקדמית תאזור אומץ לבצע שינויים מהותיים בדרכי התנהלותה, הווי אומר לאמץ תפיסות חדשות מהפכניות לכאורה, אף אם כואבות. לדאבוני, בישראל תמיד מאמצים באיחור של דור את הנעשה בחברות המערביות ובעיקר בארה"ב; לשם שינוי רצוי שפעם נהווה דוגמה לשינוי מהותי במערכות האקדמיות במערב. דוגמה למהלכים בעזרתם ניתן לשרש את השגרה ששורה על המערכת וכופה עליה את הבינוניות בהוראה ובמחקר היא קיצור "תקופת ההשפעה" של חברי הסגל והנהלות קרנות המחקר על המערכת האקדמית. יש להגביל את משך האיוש של תפקידים מרכזיים בכל הרבדים ל- 5 שנים בלבד, ללא יכולת רוטציה, כדי לרענן את דפוסי החשיבה והפעולה המוכתבים על ידי ממלאי תפקידים אלה. הגבלת תקופת השירות של חברי הסגל והחוקרים למשך הזמן האופייני לתקופה היצריתית שלהם, דהיינו כ- 30-35 שנה. ההנחה הבסיסית היא, ובצדק, כי תקופה של כשלושים שנה צריכה להספיק לחוקר למצות את יכולתו המדעית; הישגים שלא הושגו בתקופה זו, סביר ביותר שלא יושגו בתקופה מאוחרת יותר.

השגרה הרווחת במערכת האקדמית והמחקרית בישראל היא שהן מנוהלות לתקופות ארוכות מדי על ידי חלק מסוים וקבוע של חוקרים. דומיננטיות של קבוצה זו בקביעת התכנים ונושאי המחקר הראויים לתמיכה ציבורית לא מסתיימת עם פרישתם לגמלאות. השפעתם של אלה על המערכת נמשכת למשך שנים גם לאחר מכן, מתוך מעמד וקשרים שיצרו בתוך המערכת, ולאו דווקא בגלל יצירתיות ומקוריות אינסופיות. ביטול המעמד של פרופסור אמריטוס וניתוק מוחלט של הקשר הגורדי בין חברי הסגל היוצאים לגמלאות לבין המערכת האקדמית והמחקרית חיונית ביותר, כדי לאפשר רענון אמיתי של הכוחות המובילים במערכת. בנוסף, יישום מלא ולא מתחכם של שקיפות במערכות האקדמיות בכל הקשור לעניינים הכלכליים הכרחי כדי להבטיח את הפניית תקציבי המחקר אך ורק למטרות להן נועדו לפי כללים אתיים. השקיפות בכל הקשור לתהליכי הקביעות והקידום תסייע להסיר מתוך המערכת השפעות של שיקולים זרים, לא מקצועיים ולא אתיים שהיו מסבים נזק לפרטים, ובכך למערכת כולה. שינויים בסיסיים אלה מבפנים הכרחיים כדי שלמערכת האקדמית תהיה זכות מוסרית לבקש תמיכה ציבורית וכספית נאותה. נראה כי הובלת שינויים מהותיים מסוג זה היא מחוץ ליכולתם ורצונם של חברי הסגל ואפשרית רק על ידי הנהלה ציבורית חיצונית.

ר. חיים הוא חבר סגל אקדמי בפקולטה להנדסת חומרים בטכניון